SOTER 2023.86 (114)
ISSN 1392-7450 (Print), ISSN 2335-8785 (Online)
https://doi.org/10.7220/2335-8785.86(114).2

Vytis TURONIS
Vilniaus universitetas

Žmogaus teisės į gyvybę apsaugos iki gimimo problemos Lietuvoje: konstitucinė ir kanoninė perspektyvos

SANTRAUKA. Šiame straipsnyje analizuojamos žmogaus teisės į gyvybės apsaugą garantijos žvelgiant iš Lietuvos Respublikos konstitucinės teisės ir Romos Katalikų Bažnyčios kanonų teisės perspektyvų. Tyrime pagrindinis dėmesys skiriamas negimusio žmogaus teisės į gyvybę apsaugos problematikai. Straipsnyje konstatuojama, kad 2022 m. rugpjūčio 12 d. sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos 1994 m. sausio 28 d. Įsakymo Nr. 50 „Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos“ pakeitimo“ neturi tinkamo įstatyminio pagrindo, o Baudžiamojo kodekso normos, numatančios atsakomybę už neteisėtą abortą ar privertimą darytis neteisėtą abortą, visiškai nesaugo negimusio žmogaus gyvybės. Tyrime plačiau atskleidžiama, kodėl toks reguliavimas negali būti laikytinas atitinkančiu Konstituciją, kuri numato privalomas sąlygas įstatymų leidėjui ir valstybės institucijoms dėl žmogaus gyvybės apsaugos reglamentavimo. Straipsnyje taip pat pabrėžiama, kad kanoninė teisė įtvirtina papildomą atsakomybės rūšį už žmogaus, *inter alia* negimusio žmogaus, nužudymą. Ši atsakomybė konstitucinėje doktrinoje priskirtina religijų normų, saugančių žmogaus teisę į gyvybę, grupei.

RAKTAŽODŽIAI: abortas, nėštumo nutraukimas, mirties bausmė, konstitucinės teisės į gyvybę apsauga.

Įvadas

Nė vienas žmogus pats sau neįkvėpė gyvybės ir pats savęs nesukūrė, taip pat nė vienas žmogus vien savo valios aktu negali pratęsti savo gyvybės neribotai. Gyvybė žmogui yra trapi duotybė, tarsi dovana, kurią, pradėdamas savo žmogiškosios egzistencijos kelią, gauname kiekvienas. Todėl žmogaus teisė į gyvybę yra neabejotinai pati reikšmingiausia iš visų prigimtinių žmogaus teisių. Ji atsispindi visuose pagrindiniuose tarptautiniuose žmogaus teisių kataloguose ir aukščiausios galios nacionaliniuose

teisės aktuose – konstitucijose. Ir nors teisės į gyvybės apsaugą reikšmės tarsi nebereikia papildomai įrodinėti, vis dėlto praktinis šios teisės realizavimas susiduria su didelėmis problemomis, ypač kalbant apie žmogaus gyvybės apsaugą pačiais jautriausiais asmens gyvenimo ir vystymosi momentais – jo pradžioje ir pabaigoje. Šio straipsnio[1] tikslas yra atskleisti žmogaus teisės į gyvybę apsaugos garantijas ir iš Lietuvos Respublikos konstitucinės teisės bei Romos katalikų kanonų teisės perspektyvų įvertinti nėštumo nutraukimo reguliavimą bei aborto kriminalizavimą Lietuvoje. Darbo uždaviniai: 1) atskleisti Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir konstitucinėje doktrinoje suformuluotus konstitucinės žmogaus teisės į gyvybės apsaugą pagrindus; 2) jų kontekste įvertinti nėštumo nutraukimo reguliavimą bei aborto kriminalizavimo apimtį; 3) atskleisti Romos Katalikų Bažnyčios kanonuose įtvirtintas prigimtinės teisės į žmogaus gyvybės apsaugą nuostatas ir aptarti jų reikšmę konstitucinės teisės į žmogaus gyvybės apsaugą užtikrinimo kontekste. Tokio pobūdžio tyrimą suaktualino 2023 m. sausio 1 d. įsigaliojęs Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas[2], kuriuo buvo patvirtintas Nėštumo nutraukimo paslaugų organizavimo ir teikimo tvarkos aprašas. Naujoji redakcija išdėstė ir pakeitė iki tol galiojusią Nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarką[3]. Straipsnyje daugiausia koncentruojamasi į teisinę žmogaus gyvybės apsaugos iki gimimo problematiką. Siekiant straipsnio tikslo naudojami analitinis, dedukcinis, loginis, lyginamasis ir sisteminis teisės mokslinio tyrimo metodai. Pirmoje dalyje, remiantis Konstitucijos nuostatomis ir aktualia Konstitucinio Teismo jurisprudencija, analizuojamas ir atskleidžiamas konstitucinių teisės į gyvybės apsaugą garantijų turinys. Antroje dalyje pagal minėtas konstitucines garantijas vertinamas nėštumo nutraukimą reglamentuojančių nuostatų Lietuvoje teisėtumas, trečiojoje – kai kurių su neteisėtu abortu susijusių Baudžiamojo kodekso nuostatų konstitucingumas. Ketvirtojoje šio straipsnio dalyje analizuojamos Romos Katalikų Bažnyčios kanonų teisės kodekso normos, kuriomis ypatingu būdu ginama žmogaus teisė į gyvybę, šių normų reikšmė aptariama konstitucinės teisės į žmogaus gyvybės apsaugą užtikrinimo kontekste.

[1] Autorius šį straipsnį skiria šviesaus atminimo medicinos mokslų dr. Giedrei Žilinskienei, kuri savo gyvenimą pašventė vaikų sveikatos apsaugai ir kovai už vaikų teises bei šeimų gerovę, taip pat dėkoja brangiems kolegoms teisininkams, kurie neliko abejingi prašymui įvertinti šio straipsnio pirminį variantą. Ypatinga padėka už ketvirtosios straipsnio dalies įvertinimą ir vertingas pastabas skiriama kun. dr. Romualdui Zdaniui ir kun. Vytautui Saladžiui.

[2] LR SAM įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos 1994 m. sausio 28 d. įsakymo Nr. 50 „Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos“ pakeitimo“, *TAR* 2022-08-12, Nr. 17015.

[3] LR SAM įsakymas „Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos“, 1994 m. sausio 28 d. Nr. 50, *Valstybės žinios*, 18-299.

Konstitucinis žmogaus teisės į gyvybę apsaugos naratyvas

Konstitucijos samprata diktuoja išskirtinę Konstitucinio Teismo doktrinos vietą žmogaus teisių užtikrinimo sistemoje. Galima sutikti ar nesutikti su Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje išsakomais teiginiais, bet jie, atspindėdami Konstituciją, yra Lietuvos Respublikos teisinės sistemos pamatas ir teisingumo matas, kuriuo galima vertinti egzistuojančios teisinės praktikos normatyvinį ir procedūrinį teisėtumą. Konstitucijos 19 str. skelbia, kad žmogaus teisę į gyvybę saugo įstatymas. Vertindami Konstitucijos tekstą matome, kad ši pagrindinė konstitucinė nuostata, skirta gyvybės apsaugai, yra lakoniška ir paliekanti ne vieną neatsakytą klausimą, dėl kurio gali būti diskutuojama. Pavyzdžiui, kas yra žmogus arba kas yra ta žmogaus gyvybė, kurią turi saugoti įstatymas? Ar pirmiau objektyviai neatsakius į šiuos klausimus apskritai yra įmanoma pagrįstai kalbėti apie žmogaus gyvybės teisinės apsaugos garantijas? Šioje vietoje reikia pripažinti, kad klausimas, nuo kada prasideda ir kada baigiasi žmogaus gyvybė, turi lemiamą reikšmę įtvirtinant ir įgyvendinant prigimtines žmogaus teises. Konstitucinis Teismas, vertinantis griežtai iš teisinės, o ne filosofinės, antropologinės ar religinės perspektyvos, yra įpareigotas aiškinti Konstituciją ir taip atsiliepti į visus su konstitucinėmis nuostatomis susijusius iššūkius, taip pat ir paminėtus anksčiau. Taigi, nors pripažįstame, kad žmogaus gyvybės apsaugos klausimas yra tarpdisciplininis, bet, žvelgiant iš nacionalinės teisės perspektyvos, svarbiausi šio klausimo aspektai, turintys juridinės reikšmės, slypi būtent Konstitucijoje ir ją aiškinančiuose Konstitucinio Teismo aktuose.

1998 m. gruodžio 9 d. Konstitucinis Teismas priėmė vieną reikšmingiausių nutarimų savo veiklos istorijoje. Teismas svarstė, ar tam tikros Baudžiamojo kodekso (toliau – BK) nuostatos, kurios numatė mirties bausmę, yra suderinamos su Konstitucija. Kalbant konkrečiai – ar tuo metu galiojusio BK 105 straipsnyje nustatyta sankcija, kad asmuo, padaręs tyčinį nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis, gali būti baudžiamas mirties bausme, neprieštarauja Konstitucijos 18, 19 straipsniams ir 21 straipsnio 3 daliai[4]. Šiame nutarime vartojami argumentai, susiję su žmogaus orumu ir jo gyvybės apsauga, yra reikšmingi[5] ir vertinant nėštumo nutraukimo teisėtumą Lietuvoje, todėl toliau pateiksime šiame nutarime išdėstytus konstitucinius žmogaus teisės į gyvybės apsaugą pagrindus.

Konstitucinis Teismas pažymi, kad „<...> mirties bausmės įtvirtinimas baudžiamuosiuose įstatymuose iš esmės reiškia, jog valstybė nuvertina žmogaus gyvybę. Tuo tarpu toks gyvybės nuvertinimas veikia ir visą visuomenę, daro ją brutalesnę

[4] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas.

[5] Šiame straipsnyje remiamasi teiginiu, kad žmogaus gyvybė prasideda iki jo gimimo. Ir nors klausimas, kas yra žmogus ir kas yra žmogaus gyvybė, yra tarpdisciplininis, svarbu pabrėžti, kad žmogaus gyvybės pradžią iki gimimo pagrindžia ir medicinos mokslų duomenys. Žr. Andrius Narbekovas, Birutė Obelenienė, Jonas Juškevičius et al., *Medicina, etika ir teisė apie žmogų iki gimimo*, mokslinė monografija (Kaunas: VDU, 2012), 12–140.

<...>“[6]. Nors šiame straipsnyje laikomasi pozicijos, kad Konstitucijos negalima aiškinti remiantis tarptautinės teisės šaltiniais, bet įdomu paminėti, kad Konstitucinis Teismas aptariamame nutarime jiems skyrė ypatingą dėmesį, pabrėždamas tarptautinės teisės aktuose įtvirtintas ir žmogaus teisę į gyvybę saugančias nuostatas. Šios temos kontekste svarbu paminėti ir nutarime cituojamo Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių pakto, kuris Lietuvoje įsigaliojo 1992 m. vasario 20 d., 6 straipsnį, kuriame skelbiama, kad „Teisė į gyvybę yra neatimama kiekvieno žmogaus teisė. Ši teisė saugoma įstatymo. Niekam negali būti savavališkai atimta gyvybė“ (6 str. 1 d.) ir „Mirties nuosprendis negali būti skirtas už nusikaltimus, kuriuos padarė jaunesni kaip 18 metų asmenys, ir negali būti vykdomas nėščioms moterims“ (6 str. 5 d.). Taigi Konstitucinio Teismo cituojamuose tarptautinės teisės šaltiniuose galima įžvelgti vaikų iki aštuoniolikos metų gyvybės apsaugos imperatyvą, kuris taikomas ir nėštumo laikotarpiu. Beje, Teismas savo nutarime pažymi, kad jau ir istoriniuose konstitucinės reikšmės Lietuvos teisės šaltiniuose (Lietuvos statutuose) mirties bausmė buvo ribojama ir nevykdoma nėščioms moterims[7].

Toliau svarbu paminėti, kad Konstitucijos negalima aiškinti nei remiantis Seimo priimtais įstatymais, nei ratifikuotomis tarptautinėmis sutartimis. Todėl mūsų nagrinėjamai temai reikšmingiausia yra Konstitucinio Teismo nutarimo dalis, kurioje autoritetingai atskleidžiamas pagrindinių žmogaus teisę į gyvybę saugančių konstitucinių nuostatų turinys. Vertindamas BK 105 straipsnio atitiktį Konstitucijos 18 straipsniui, Teismas pabrėžė, kad žmogaus teisė į gyvybę yra prigimtinė žmogaus teisė, kuri nuo jo neatskiriama. Tai reiškia, kad žmogui prigimtines teises laiduoja jo žmogiškoji prigimtis, o ne formalus juridinis politinės bendruomenės sprendimas. Todėl nutarime nuosekliai daroma reikšminga išvada, kad „prigimtines teises žmogus turi nepriklausomai nuo to, ar jos yra įtvirtintos valstybės teisės aktuose, ar ne“. Dėl to būtų klaidinga teigti, kad Konstitucinis Teismas, aiškindamas prigimtinių konstitucinių žmogaus teisių pobūdį, laikosi nuomonės[8], kad žmogaus teises, *inter alia* žmogaus teisę į gyvybę, asmuo įgyja tik gimdamas ar tik nuo teisinės gimimo registracijos. Priešingai, jis teigia jog „gyvybė ir orumas yra neatimamos žmogaus savybės, todėl negali būti traktuojamos atskirai“[9], taigi akcentuoja žmogaus gyvybės faktą ir jos neatsiejamą ryšį su orumu, o ne kitas aplinkybes. Pabrėžiama, kad „šias teises turi kiekvienas žmogus, tai reiškia, kad jas turi ir geriausieji, ir blogiausieji žmonės“[10]. Kalbant apie mirties

[6] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas.

[7] „Nuo mirties bausmės taikymo tuo metu buvo atleidžiami nepilnamečiai, nėščios moterys ir asmenys, padarę nusikaltimus iš kvailumo ar dėl pamišimo.“ Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas.

[8] Pažymėtina, kad panaši humanistinių žmogaus teisių koncepcija yra minima Konstitucinio Teismo nutarimuose, pvz., Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarime. Bet net ir tame pačiame nutarime sakoma, kad „žmogaus prigimtis yra pirminis prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių šaltinis“. Tai svarbu, nes žmogaus prigimtis nėra įgyjama vien gimimu – savo prigimtį žmogus išlaiko visose vystymosi stadijose.

[9] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas.

[10] Ibid.

bausmės klausimą, žodžiai *geriausieji* ir *blogiausieji* gali būti suprantami kaip išreiškiantys konkrečių subjektų vertinimą moralės ar dorovės požiūriu, bet aptariamos temos kontekste šiais žodžiais apibūdinami asmenys gali būti suprantami ir kaip, pvz., norimi ar nenorimi, priimami ar atstumiami, taip pat – pilnai ar nepilnai išsivystę, žmonės su negaliomis arba be jų ir t. t. Taigi, konstitucinių prigimtinių žmogaus teisių aspektu, kiekvienas, kuris objektyviai priklauso žmonių giminei, turi žmogaus teisę į gyvybę ir su jo žmogiškąja gyvybe susijusį orumą. Manytina, kad Konstitucija nesudaro prielaidų žmogaus ar žmogaus gyvybės kokybės ar vertės laipsniavimui teisėje. Vadovaujantis šiuo požiūriu, negalima traktuoti, kad gimdomas ar jau gimęs vaikas yra didesnė vertybė nei tas, kuris dar negimė.

Būtina atkreipti dėmesį, kad interpretuojant Konstituciją ir atskiras jos normas svarbu įvertinti įvairiuose Konstitucijos straipsniuose įtvirtintų nuostatų tarpusavio santykį. Sisteminis nuostatų įvertinimas ir atskirų normų struktūros analizė padeda suprasti tikrąją Konstitucijos teksto reikšmę. Konstitucinis Teismas, atlikdamas atitinkamą vertinimą aptariamoje byloje, pabrėžia, kad „Konstitucijos 19 straipsnis turi tik vieną bendrą normą: „Žmogaus teisę į gyvybę saugo įstatymas.“ Iš jo darytina prielaida, kad Konstitucijos 19 straipsnio normoje nėra nustatyta jokių išimčių, kurios valstybės vardu leistų atimti gyvybę“[11]. Taigi, kaip suprantame iš ankstesnės Konstitucinio Teismo nutarimo citatos, Konstitucijos 19 straipsnis yra išskirtinis tuo, kad jame numatyta vien pozityvi pareiga įstatymų leidėjui įstatymu saugoti gyvybę. Konstituciniam žmogaus gyvybės apsaugos imperatyvui nėra numatyta jokių išimčių. Tai, kad Konstitucija nenumato išimčių, kuriomis įstatymų leidėjas galėtų pateisinti atskirų įstatymų ar kitų teisės aktų nuostatas, numatančias teisėtą žmogaus gyvybės sunaikinimą, nedviprasmiškai nurodo žmogaus teisės į gyvybę absoliutų, t. y. besąlyginį pobūdį.

Čia svarbu pažymėti, kad Konstitucija, pripažindama, jog žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės (Konstitucijos 18 str.), suponuoja kiekvieno žmogaus prigimtinę teisę gintis nuo neteisėtų ir pavojingų veiksmų, kuriais nepaisoma konstitucinės pareigos laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių (Konstitucijos 28 str.). Šią teisę priešintis atspindi ir Konstitucijos 3 str. 2 d., kurioje įtvirtinta ir kiekvieno piliečio teisė priešintis bet kam, kas prievarta kėsinasi į konstitucinę santvarką. Konstitucinė santvarka reiškia, kad Konstitucija gina vertybes, žmogaus teises ir laisves, apimančias, pirmiausia, prigimtinę žmogaus teisę į gyvybę. Taigi, būtinosios ginties atveju, jeigu neperžengiamos būtinosios ginties ribos, yra konstituciškai pagrįsta atleisti žmogų nuo baudžiamosios atsakomybės tais atvejais, kai būtinosios ginties metu yra nutraukiama kito žmogaus gyvybė. Toks reguliavimas neturėtų būti laikomas išimtimi, nes savo esme laikytinas sudedamąja prigimtinės konstitucinės teisės į žmogaus gyvybės apsaugą dalimi.

[11] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas.

Konstitucinis Teismas atkreipia dėmesį, kad „Konstitucija reikalauja įstatymais užtikrinti teisę į gyvybę, o ne pačią gyvybę“[12]. Taigi, konstitucinė apsauga yra nukreipta į jau egzistuojančią žmogaus gyvybę. Ši įstatymuose įtvirtinta apsauga turi būti proporcinga ir veiksminga žmogaus amžiaus ir jo sveikatos būklės, kintančios visą žmogaus gyvenimą, atžvilgiu. Todėl manytina, kad Konstitucijai galėtų prieštarauti toks žmogaus gyvybės apsaugos reguliavimas, kuris neatsižvelgtų į skirtingus žmogaus biologinės raidos etapus ir būtinybę saugoti žmogaus orumą nuo pat jo gyvybės pradžios. Tuo labiau ydingu galėtų būti laikomas reguliavimas, kuris numato su prigimtiniu žmogaus orumu nesuderinamas, neefektyvias arba tik deklaratyvias priemones, kuriomis saugoma kiekvieno žmogaus teisė į gyvybę. Šiame kontekste svarbu pabrėžti, kad Konstitucinis Teismas pripažįsta neatsiejamą ryšį tarp žmogaus teisių į gyvybę ir kuo geresnę sveikatą[13]. Taigi pripažįstama, kad derama sveikatos apsauga yra neatsiejamai susijusi su kiekvieno žmogaus orumo ir gyvybės puoselėjimu.

Sprendžiant konkuruojančių žmogaus teisių ir (ar) interesų balansavimo klausimą siekiama suderinti kartais net priešingus reikalavimus. Tenka pripažinti, kad analizuojama konstitucinė jurisprudencija rodo, jog toks vertybių derinimas yra gana sudėtingas. Kartais, siekdamas ginti tą pačią konstitucinę vertybę, pvz., žmogaus teisę į gyvybę, įstatymų leidėjas pasirenka neproporcingas priemones. Konstitucinė doktrina šiuo aspektu atskleidžia leidžiamo ir konstituciškai pagrįsto reguliavimo ribas. Aptariamoje byloje kilo racionalus klausimas, ar galima taip saugoti žmogaus teisę į gyvybę, kad baudžiamaisiais įstatymais būtų grasinama atimti gyvybę už kito žmogaus nužudymą? Šiuo aspektu Konstitucinis Teismas yra suformulavęs taisyklę, kuria būtina remtis norint konstituciškai pagrįstai derinti individualius ir bendruomenės interesus įvairiuose kontekstuose. Šios taisyklės esmė – žmogaus teisių ribojimas ar gynimas negali paneigti konkrečios žmogaus teisės apskritai. Tai reiškia, kad negalima taip riboti ar ginti kito žmogaus teisių, kad būtų pažeista konkrečios prigimtinės teisės esmė[14]. Teisės į gyvybę aspektu tai pasireiškia tuo, kad net už žmogaus nužudymą negalima įteisinti ir taikyti mirties bausmės nusikaltėliui, nes, Konstitucinio Teismo teigimu, „paskyrus mirties bausmę ir ją įvykdžius, žmogaus gyvybės nebelieka. Kartu paneigiama ir šio žmogaus prigimtinė teisė į gyvybę, kurią gina Konstitucijos norma“[15].

Tokia pati Konstitucinio Teismo pozicija turėtų būti taikoma ir santykiams, reglamentuojantiems nėštumo nutraukimą, įvertinus, kad žmogaus esatis prasideda iki gimimo. Svarbu, kad Konstitucijos 39 str. 2 dalis nėščią moterį laiko vaiko motina dar iki gimdymo pradžios. Vertinant sistemiškai, konstitucinis motinos statusas yra neatsiejamas nuo nepilnamečio vaiko ir konstitucinių vaikystės apsaugos garantijų, įtvirtintų įvairiuose Konstitucijos straipsniuose, pavyzdžiui, Konstitucijos 39 str. 3 d., 38 str. 2 d., atskleidžiančiuose ir kiekvieno žmogaus vaiko teisę į įstatyminę jo gyvybės

[12] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas.
[13] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas.
[14] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. kovo 5 d. nutarimas.
[15] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas.

apsaugą pagal Konstitucijos 19 str. Taip pat yra pagrindo teigti, kad asmens statusas priskirtinas ir dar negimusiam vaikui. Todėl labai svarbu tinkamai atriboti asmens ir asmenybės sampratas. „Asmuo yra žmogiškosios būtybės pagrindas, tuo tarpu asmenybė yra didesnis ar mažesnis jos galių išsiskleidimas. Todėl kiekvienas žmogus yra asmuo, bet ne kiekvienas yra asmenybė“[16]. Svarbu atkreipti dėmesį, kad ir Konstitucija tiesiogiai įtvirtina bei žmogui priskiria ne asmenybės, o asmens sąvoką. Taip patvirtinama, kad prigimtinių žmogaus teisių aspektu konstituciškai reikšmingas ne konkretus žmogiškojo potencialo išsiskleidimo laipsnis, o pati žmogiškoji asmens prigimtis. Ši prigimtis išreiškia nelygstamą gyvo asmens orumą ir individualumą, kartu ir visą žmogiškąjį potencialą. Konstitucijos 21 str. 1 d. kiekvienam žmogui pripažįstama jo asmens neliečiamybė, šiame ir kituose Konstitucijos straipsniuose nėra jokios perskyros tarp asmens ir žmogaus. Todėl kiekvieną kartą, kai Konstitucija mini žmogų, ji kalba ir apie asmenį bei atvirkščiai. Konstitucijos 21 straipsnio sisteminis vertinimas mums atskleidžia tai, kad žmogaus orumas ir jo asmuo paliečiami tada, kai yra paliečiamas gyvas žmogaus kūnas, ardomas jo vientisumas ar kitaip trikdomas sveikas jo organizmo funkcionavimas (žmogus kankinamas, žalojamas, su juo be jo žinios ir sutikimo, o kai šio sutikimo jis negali duoti – be tiesioginės naudos, viršijančios intervencijos žalą, atliekami moksliniai ir medicinos bandymai ir t. t.). Taigi, konstitucinės žmogaus orumo ir jo asmens neliečiamumo apsaugos garantijos gina kiekvieną žmogaus asmenį nuo dehumanizacijos, nelygstamos žmogaus vertės pažeminimo bei sudaiktinimo, kai jis traktuojamas tik kaip objektas ir (ar) priemonė kitų žmonių tikslams pasiekti. Konstitucinė žmogaus asmens apsauga taikoma nepriklausomai nuo žmogaus biologinio amžiaus, išsivystymo, padėties ir kitų ypatybių, dėl kurių Konstitucija draudžia diskriminuoti. Vertinant priešingai, iškiltų eugenikos praktikos ir kitokių antihumaniškų deviacijų paplitimo bei įsitvirtinimo grėsmė, taip pat reikšmingai ir nepagrįstai sumažėtų konstitucinio draudimo diskriminuoti dėl lyties, rasės ir kitais pagrindais efektyvumas[17]. Todėl reikia pabrėžti, kad žmogus pagal savo prigimtį vystosi, auga ir keičiasi visą gyvenimą, bet nuo pat jo pradžios turi individualų genetinį kodą, lytį ir kitus žmogiškus bruožus, kurie lemia jo asmens išskirtinumą iš kitų žmonių[18]. Faktas, kad svarbios žmogaus asmens ypatybės gali būti nustatomos dar iki jo gimimo, šiandien daro reikšmingą įtaką precedentams kitų valstybių konstitucinėje doktrinoje[19].

Kalbant apie nepilnamečio vaiko asmenį iki gimimo, taip pat svarbu paminėti, kad jis yra glaudžiai susijęs su savo motina, tėvu ir kitais artimais giminaičiais, kurie

[16] Antanas Maceina, *Asmuo ir istorija* (Münsteris, 1980), https://maceina.lt/html/asmuoiristorija.html.

[17] Užsienio teisės literatūroje galima rasti teigiančiųjų, kad tokia praktika suderinama su konstitucinėmis asmens teisėmis. Žr. Justin Gillette, „Pregnant and Prejudiced: The Constitutionality of Sex-and Race-Selective Abortion Restrictions“, *Washington Law Review* 88, No. 2 (2013), 682.

[18] Danielius Serapinas, „Embriono genetika ir raida“, in *Medicina, etika ir teisė apie žmogų iki gimimo* (Kaunas: VDU, 2012), 70.

[19] Rachel Warren, „Pro [Whose?] Choice: How the Growing Recognition of a Fetus' Right to Life Takes the Constitutionality out of Roe“, *Chapman Law Review* 13 (1) (2009), 234–237.

yra jo šeimos (kartu ir žmonių bendrijos) nariai, sudarantys visuomenės ir valstybės pagrindą, kaip pažymima Konstitucijos 38 str. 1 d. Būtent nepilnamečio vaiko tėvai turi reikšmingas konstitucines teises ir pareigas, kurios, vertinant sistemiškai (Konstitucijos 18 str., 19 str., 38 str. 2 d. ir 6 d.; 39 str. 2 d. ir 3 d.), prasideda dar iki gimdymo[20]. Šiuo atveju svarbus vaidmuo tenka ir valstybei, kuri, vadovaudamasi Konstitucijos 38 str. 2 d., turi užtikrinti tinkamas sąlygas visuomenės ir valstybės pagrindo tvarumui, todėl būtina saugoti ir globoti motinystę, tėvystę ir vaikystę. Svarbu pabrėžti, kad nepilnamečio vaiko tėvai, vaisingai realizavę savo teisę į seksualinio apsisprendimo laisvę (jo natūrali pasekmė yra naujo žmogaus pradėjimas), negali pagrįstai teigti, kad nėštumo nutraukimas yra teisėta ir būtina jų teisės į privatų, asmeninį ir (ar) šeimos gyvenimą apsaugos priemonė. Tokios priemonės Konstitucija ir nenumato. Ji nederėtų bendrame konstituciniame naratyve. Čia svarbu pažymėti, kad Konstitucija nesudaro galimybių taip naudotis savo teisėmis ir laisvėmis, kad būtų pažeistos kitų žmonių teisės ir laisvės (Konstitucijos 28 str.), t. y. atsisakoma vykdyti tėvams priskirtas konstitucines pareigas (Konstitucijos 27 str. kartu su 38 str. 6 d.). Todėl vaisingas teisės į seksualinio apsisprendimo laisvę realizavimas, kurio tiesioginis rezultatas yra naujos žmogaus gyvybės pradėjimas, lemia ir konstitucinių teisių bei pareigų, kurias pačiu tėvystės faktu įgyja abu tėvai, atsiradimą.

Manytina, kad konstitucinės tėvystės pareigos gali būti pažeidžiamos įvairiais būdais, pvz., nutraukiant ar verčiant nutraukti negimusio vaiko gyvybę. Nėštumo nutraukimo atveju, kaip ir gimusio žmogaus nužudymo atveju, žmogaus gyvybė yra nutraukiama negrįžtamai, šiai žmogaus gyvybės atėmimo rūšiai taip pat priskirtinas Konstitucijos draudžiamas žiaurumas (Konstitucijos 21 str. 3 d.), kai atliekant nėštumo nutraukimą yra paneigiama abortuojamojo žmogiškoji esmė. Čia galima pritaikyti Konstitucinio Teismo, vertinusio gyvybės atėmimą, teiginį: „jis netenka bet kokio žmogaus orumo, nes valstybė asmenį traktuoja tik kaip objektą, kuris turi būti eliminuotas iš žmonių bendrijos“[21]. Kaip minėta, pagal konstitucinę doktriną žmogaus orumas yra nelygstamas, todėl būtų klaidinga teigti, kad skirtingo amžiaus ar išsivystymo žmonės pasižymi skirtingu orumu ar kai kurių žmonių orumas yra mažiau saugoma vertybė. Konstitucinis Teismas, pabrėžęs Konstitucijoje įtvirtintą žmogaus gyvybės ir orumo ryšį, atskleidė, kad visiems žmonėms būdingas orumas yra atpažįstamas per

[20] Panašios pozicijos laikosi Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, kuris teigia, kad „dar negimusio vaiko ir motinos ryšys (tiek fizinis, tiek emocinis) yra labai glaudus, ir vieno jų gerovė yra priklausoma nuo kito gerovės. Moters organizme besivystantis vaisius yra besąlygiškai priklausomas nuo motinos, todėl jo išgyvenimas priklauso ne tik nuo motinos organizmo funkcionavimo, bet ir jos veiksmų (neveikimo). Tokiais atvejais ypač aktuali tampa besilaukiančią moterį supanti aplinka ir jos sveika gyvensena, kuri turi būti nukreipta į harmoningą ir darnų vaisiaus vystymąsi. Taigi, dėl neigiamo poveikio moters organizme esančiam vaisiui, kuris yra besąlygiškai priklausomas nuo savo motinos, gali atsirasti jau gimusio gyvybingo naujagimio sveikatos sutrikimų. Todėl, pavyzdžiui, nustačius pašalinius vaisiaus vystymuisi žalingus arba pavojingus dalykus, stengiamasi juos pašalinti dar iki gimimo, kad šie neturėtų įtakos tolesnei jo raidai“. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. vasario 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-942/2021.

[21] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas.

žmogiškąją gyvybę, o žmogaus gyvybės egzistavimas yra fakto klausimas. Pasak Konstitucinio Teismo, „arba gyvybė yra, arba jos nėra“[22]. Todėl nėra pagrįsta teigti, kad galima teisėtai ginti kitų žmonių teises ar teisėtus interesus tokiu būdu, kuriuo būtų nepaisoma žmonių prigimtinio orumo ir lygiateisiškumo. Šio lygiateisiškumo nepanaikina natūralūs ir objektyvūs žmonių skirtumai, nedarantys jokios įtakos konstitucinei žmogaus orumo sampratai. Todėl, analogiškai, ir mirties bausmė, ir nėštumo nutraukimas negali būti matomi kaip teisėta ir konstituciškai pagrįsta priemonė kitų žmonių teisėms ir (ar) teisėtiems interesams užtikrinti – ypač turint omenyje Konstitucinio Teismo doktrinoje atskleistą konstitucinį vaiko intereso pirmumo imperatyvą, kuris „suponuoja valstybės pareigą užtikrinti, kad tiek priimant įstatymus ir kitus teisės aktus, tiek juos taikant ir sprendžiant kitus su vaiku susijusius klausimus, būtų atsižvelgiama pirmiausia į vaiko interesus ir nebūtų sudaroma prielaidų juos pažeisti“[23]. Taip pat reikia pripažinti, kad medicinos priemonės nuolat tobulėja ir atsiranda vis daugiau galimybių derinti pacientų interesus, siekiant išsaugoti kiekvieno žmogaus gyvybę, orumą ir sveikatą tais atvejais, kai jiems kyla realus pavojus.

Atsižvelgiant į išdėstytus dalykus, nėra pagrindo teigti, kad konstitucinėje doktrinoje nurodytas vaiko interesų pirmumo principas ir konstitucinis vaiko iki gimimo teisių užtikrinimas nedera su motinos teise gauti jos gyvybės išsaugojimui ir sveikatos apsaugai būtinas sveikatos priežiūros paslaugas. Manytina, kad, nepažeidžiant vaiko teisės gyventi ir sveikai vystytis, nėščiai moteriai sveikatos priežiūros paslaugos gali būti teikiamos prioriteto tvarka. Ypač turint omenyje tai, kad žmogaus iki gimimo sveikata ir gyvybė yra glaudžiai susijusios su jo motinos gyvybe ir sveikata, taip pat tai, kad tam tikrais atvejais vaiko gyvybė ir sveikata tiesiogiai priklauso nuo jo motinos sveikatos būklės.

Apibendrinant šioje straipsnio dalyje išdėstytas konstitucines nuostatas ir konstitucinę doktriną galima teigti, kad Konstitucija ypač gina žmogaus teisę į gyvybę – Konstitucijoje įtvirtintas neatsiejamas ryšys tarp žmogaus gyvybės, asmens ir jo orumo apsaugos. Nors Konstitucija negali garantuoti pačios gyvybės, bet kiekvienas gyvas žmogus turi visas prigimtines teises, taip pat Konstitucijos garantuojamą teisę į jo gyvybės apsaugą. Visuose žmogaus gyvenimo etapuose nepažeisti teisės į gyvybę pirmiausia turi pati valstybė, jos institucijos ir tarnautojai. Todėl labai svarbu, kad įstatymuose ir vykdomosios valdžios aktuose būtų aiškiai išreikštas ir efektyviai įgyvendintas konstitucinis gyvybės apsaugos standartas, nenumatantis jokių išimčių, dėl kurių teisės aktuose galėtų būti įtvirtinta galimybė teisėtai nutraukti žmogaus gyvybę. Tai aktualu ir kalbant apie nėštumo nutraukimą, nes galima pagrįstai teigti, kad žmogaus gyvybė prasideda dar iki gimimo[24].

[22] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas.

[23] Ibid.

[24] Žr. Steven Andrew Jacobs, „The Scientific Consensus on When a Human's Life Begins“, *Issues in law & medicine* 36 (2) (2021), 228–230.

Pagal Konstituciją, nuo pat nėštumo pradžios moteris yra laikoma vaiko motina, kuriai dėl šio statuso, nurodančio nepakeičiamą jos ryšį su vaiku, taikomos papildomos konstitucinės garantijos ir lengvatos, taip išreiškiančios ypatingą valstybės globą bei apsaugą šeimai ir joje augančiam vaikui. Šios garantijos, kartu su kitomis konstitucinėmis nuostatomis, nesudaro prielaidų išvengti tėvystės ir motinystės pareigų, atsiradusių vaisingai realizavus teisę į seksualinio apsisprendimo laisvę.

Pažymėtina, kad nors Lietuvoje iki šiol nėra nagrinėta nė viena byla, kurioje būtų vertinta teisės normų, reglamentuojančių nėštumo nutraukimą, atitiktis Konstitucijai, manytina, kad tokia byla anksčiau ar vėliau pasieks Konstitucinį Teismą. Sprendžiant tokio pobūdžio bylą, konstitucinėje doktrinoje yra ir pageidautina, ir įmanoma atsakyti į klausimą, ar vaikas, pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją, iki gimimo yra laikomas žmogumi. Nors šiame straipsnyje pateikiami argumentai leidžia manyti, kad Konstitucija gina vaiko teisę į gyvybę iki gimimo, negalima atmesti ir konstitucinės doktrinos plėtotės nuo absoliučios iki sąlyginės žmogaus teisės į gyvybę apsaugos[25]. Vis dėlto svarbu konstatuoti, kad akivaizdžių teisinių prielaidų tam nesudaro nei pati Konstitucija, nei iki šiol suformuota konstitucinė doktrina.

Nėštumo nutraukimo praktikos reguliavimas Lietuvoje

Aptarus šio straipsnio temai aktualias konstitucines nuostatas ir Konstitucinio Teismo doktriną, būtina pažvelgti į nacionalinį teisinį reguliavimą, kuriuo grindžiama nėštumo nutraukimo praktika.

1990 m. kovo 11 d. Lietuvai atgavus nepriklausomybę Lietuvos Respublikos teisės sistemoje liko ne vienas teisės aktas, sukurtas vadovaujantis okupacinės sovietų valdžios vertybėmis ir marksistiniais idealais. Tarp tokių teisės aktų buvo tiek Baudžiamojo kodekso nuostatos, numačiusios mirties bausmės taikymą, tiek 1982 m. TSRS sveikatos apsaugos ministerijos įsakymu Nr. 234 patvirtinta nėštumo nutraukimo operacijų atlikimo tvarka, kuria Lietuvoje buvo vadovaujamasi iki pat 1994 m. sausio 28 d., kai ji buvo panaikinta Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymu Nr. 50 „Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos“[26] – tuo įsakymu buvo patvirtinta ir naujoji tvarka.

Naujasis teisės aktas iš esmės paveldėjo pagrindines sovietinio teisės akto nuostatas, kurios kelia ne tik etinių, moralinių, bet ir teisinių problemų. Svarbu pabrėžti, kad

[25] Tokia prielaida grindžiama ne teisiniais argumentais, o vertinant tai, kad nemaža visuomenės dalis palaiko nėštumo nutraukimo praktiką, panašiai kaip ir antikonstitucinį teisinį reguliavimą, įtvirtinusį mirties bausmę. Žr. Virginija Jurėnienė ir Giedrė Purvaneckienė, „Už ar prieš abortus – kokiomis nuostatomis vadovaujamės XXI amžiuje?“ *Vilniaus universitetas*, paskelbta 2023 m. balandžio 21 d., https://naujienos.vu.lt/spectrum-uz-ar-pries-abortus-kokiomis-nuostatomis-vadovaujames-xxi-amziuje/.

[26] LR SAM įsakymas „Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos“, 1994 m. sausio 28 d. Nr. 50, *Valstybės žinios*, 18-299.

minėtas sveikatos apsaugos ministro įsakymas neturėjo jokio įstatyminio pagrindo. Šio poįstatyminio akto preambulėje buvo nurodyta, kad ministras šį įsakymą priima „siekdamas mažinti nėštumo nutraukimų operacijų ir su jomis susijusių komplikacijų skaičių“[27]. Galima manyti, kad tokia formuluotė galėtų būti aliuzija į 1992 m. Konstitucijoje įtvirtintą žmogaus gyvybės apsaugos imperatyvą, ypač atsižvelgiant į šiuo įsakymu patvirtintą „motinos ir vaisiaus sveikatai bei gyvybei grėsmingų ligų ir būsenų sąrašą“[28]. Taigi, manytina, kad šiuo įsakymu bent iš dalies galėjo būti tikimasi apsaugoti motinos ir vaiko gyvybę, esant gyvybei pavojingoms medicininėms indikacijoms, ir tarsi bandyta pažaboti nėštumo nutraukimo praktikas visuomenėje jas reguliuojant. Vis dėlto atidesnė „Nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos“ nuostatų analizė rodo, kad vadovaujantis šia tvarka nėštumas iki 12 savaitės gali būti nutraukiamas ir nesant jokių medicininių indikacijų. Taigi šiuo atveju matome, jog toks ministro įsakymas iš tikrųjų nesiekė suderinti skirtingų žmonių teisių ir teisėtų interesų, bet nepagrįstai suabsoliutino motinos pageidavimą nutraukti nėštumą dėl bet kokių priežasčių ir visiškai ignoravo kito paciento[29], esančio vaisiaus vystymosi stadijoje, prigimtinę teisę į gyvybę.

Neskiriant detalesnio dėmesio kitoms minėto teisės akto nuostatoms aptarti, pabrėžtina, kad nepakeistas jis išliko iki pat 2023 m. sausio 1 d. Jeigu iki įsakymo pakeitimų nėštumo nutraukimas galėjo būti atliekamas tik stacionaro ginekologijos skyriuje, tai po naujausių pakeitimų nėštumo nutraukimo atlikimo vietų, būdų ir juos atliekančių asmenų sąrašas gerokai išsiplėtė. Teisiškai reikšminga tai, kad priimant minėto įsakymo pakeitimus nebuvo tinkamai atsižvelgta į šiame straipsnyje atskleistą Konstitucinio Teismo doktriną, kuri buvo suformuluota jau po 1994 m.: žvelgiant iš normatyvinės perspektyvos, nėštumo nutraukimo įteisinimas pažeidžia Konstitucijoje įtvirtintą prigimtinę žmogaus teisę į gyvybę, o formos prasme reguliavimas, įtvirtinantis su žmogaus teisių ir laisvių turinio apibrėžimu ar jų įgyvendinimo garantijų

[27] LR SAM įsakymas „Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos“.

[28] Ibid.

[29] Pagrindą negimusį vaiką laikyti pacientu, be straipsnyje aptartų konstitucinių nuostatų, suponuoja ir sisteminė LR Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 1 str. 10 dalis, kurioje teigiama, kad „Pacientas – asmuo, kuris naudojasi sveikatos priežiūros įstaigų teikiamomis paslaugomis, nepaisant to, ar jis sveikas, ar ligonis“, *Valstybės žinios* 102-2317 (1996); 115-4284 (2004); 145-6425 (2009), taip pat Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2 str. 11 dalyje įtvirtintos sąvokos, kad „Vaikas – žmogus iki 18 metų, išskyrus atvejus, kai Lietuvos Respublikos įstatymuose nustatyta kitaip. Jeigu asmens amžius yra nežinomas ir yra priežasčių manyti, kad jis yra nepilnametis, toks asmuo laikomas vaiku, iki bus nustatyta priešingai“. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 str. 7 dalyje nurodytas vaiko sveiko vystymosi užtikrinimo principas reiškia, kad „kiekvienam vaikui, tiek iki gimimo, tiek jam gimus, turi būti garantuota galimybė sveikai ir normaliai vystytis“, *Valstybės žinios* 33-807 (1996). Kartu pabrėžtina, kad Lietuvos Respublikos vaiko gimimo momento nustatymo įstatymo 2 str. 2 d. numatyta, kad „vaiko gyvybingumo požymiai – savarankiškas kvėpavimas ar širdies plakimas“, *Valstybės žinios* 43-1602 (2002). Taigi, įtvirtintas alternatyvus vaiko gyvybingumo požymis – širdies plakimas – suponuoja mintį, kad šį požymį atitinkantis negimęs vaikas taip pat yra gyvybingas ir jo gyvybingumas turi būti saugomas.

įtvirtinimu susijusį teisinį turinį, negali būti nustatytas poįstatyminiu teisės aktu[30]. Čia svarbu atkreipti dėmesį, kad 2023 m. sausio 1 d. sveikatos apsaugos ministro įsakyme „Dėl nėštumo nutraukimo paslaugų organizavimo ir teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ nurodoma, kad jo priėmimo įstatyminiu pagrindu yra Sveikatos priežiūros įstaigų įstatymo 9 straipsnio 1 dalies 3 punkte įtvirtinta nuostata, jog „asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo reikalavimai, patvirtinti sveikatos apsaugos ministro įsakymais“[31] patenka į sąrašą teisės aktų ir norminių dokumentų, kuriais nustatoma įstaigų veikla. Taigi akivaizdu, kad šiame ministro įsakyme nurodytas teisinis pagrindas yra tik bendro techninio pobūdžio norma, neturinti jokio tiesioginio ryšio su konkretaus įsakymo reguliuojamais teisiniais santykiais, t. y. nėštumo nutraukimu ar abortu. Kartu pabrėžtina, kad Konstitucija neleidžia deleguoti įstatymų leidybos jokiai kitai valdžios institucijai[32]. Taigi galima konstatuoti, kad nurodytas šio įsakymo įstatyminis pagrindas yra klaidinantis, netinkamas ir ydingas. Teigiant priešingai, šia nuostata iš esmės būtų galima pateisinti bet kokios kitos esminės teisės, pagal Konstituciją galimos reglamentuoti tik įstatymu, reguliavimą vien sveikatos apsaugos ministro įsakymu. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos teisės sistemoje nėra jokio įstatymo, kuris įtvirtintų nėštumo nutraukimo teisinį pagrindą, numatytų įstatymines nėštumo nutraukimo įgyvendinimo sąlygas, galima daryti išvadą, kad pasirašydamas tokį teisės aktą sveikatos apsaugos ministras veikė *ultra vires* (lot. daugiau nei leidžia jėgos)[33] ir šiuo valdymo aktu pažeidė Konstituciją, *inter alia* joje įtvirtintą teisinės valstybės principą.

Taigi nėštumo nutraukimo praktika nepriklausomoje Lietuvoje yra grindžiama tik poįstatyminiu teisiniu reguliavimu. Joks įstatymas Lietuvoje neįtvirtina teisės į nėštumo nutraukimą, taip pat nenustato teisėto nėštumo nutraukimo kriterijų.

Nėštumo nutraukimas ir baudžiamasis kodeksas

Pažymėtina, kad nors teisės mokslo doktrinoje pritariama, kad aborto reglamentavimas turi esminių trūkumų[34], bet jo neteisėtumas nėra plačiai pripažįstamas. Kai kuriose publikacijose kalbama apie pagal Lietuvos teisės aktus teisėto aborto sąvoką[35]. Todėl šio straipsnio kontekste tikslinga daugiau dėmesio skirti alternatyvaus mokslinio požiūrio formulavimui ir teisinio diskurso plėtojimui.

[30] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas.

[31] LR Sveikatos priežiūros įstaigų įstatymas, *Valstybės žinios* 66-1572 (1996), 9 str. 1 d. 3.

[32] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas.

[33] Viešojo administravimo subjektas negali veikti viršydamas savo įgaliojimus, peržengti jam suteiktas diskrecijos ribas. Žr. Armanas Abramavičius, „Ultra vires doktrina Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje“, *Konstitucinė jurisprudencija* 3 (2007), 323–330.

[34] Žr. Andžej Čaikovski ir Inga Žukovaitė, „Neteisėto aborto kriminalizavimas Lietuvoje ir Europos valstybėse“, *Teisė* 75 (2010), 21–34.

[35] Inga Daukšaitė, „Teisėto aborto sąvoka pagal Lietuvos teisės aktus“, *Teisė* 81 (2011), 60–72.

Svarbu įvertinti su nėštumo nutraukimu susijusių baudžiamųjų įstatymų paskirtį ir jų santykį su aktualia konstitucine doktrina. Baudžiamojo kodekso 142 straipsnis numato atsakomybę už neteisėtą abortą, o šio kodekso 143 straipsnis numato baudžiamąją atsakomybę už privertimą darytis neteisėtą abortą[36]. Taigi šiuo reguliavimu yra iš dalies įgyvendinama konstitucinė pareiga įstatymų leidėjui įstatymu numatyti žmogaus teisės į gyvybę apsaugos priemones ir garantijas. Vienas iš konkrečių būdų, kaip valstybė gali saugoti žmogaus teisę į gyvybę, yra numatyti baudžiamąją atsakomybę už nusikaltimus, kuriais į ją kėsinamasi. Vis dėlto svarbu pasakyti, kad ribotas baudžiamosios atsakomybės taikymas už neteisėtą abortą ar privertimą darytis neteisėtą abortą nereiškia, kad Baudžiamajame kodekse yra įtvirtinti teisėto nėštumo nutraukimo ar aborto pagrindai[37]. Kai kurių baudžiamojo kodekso normų konstrukcija gali daryti įtaką nusikalstamos veikos kvalifikavimui, bet baudžiamojo įstatymo paskirtis – „baudžiamosios teisės priemonėmis ginti žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus nuo nusikalstamų veikų“[38] – nesudaro prielaidų manyti, kad juo gali būti įtvirtintos naujos žmogaus teisės ar laisvės. Dar daugiau, pačios Baudžiamojo kodekso normos turi atitikti pagrindinį šalies įstatymą – Konstituciją, nesudaryti prielaidų pažeisti joje įtvirtintas normas ir principus, tinkamai saugoti prigimtines visų žmonių teises.

Svarbu pabrėžti, kad šiuo metu baudžiamosios atsakomybės taikymas už nėštumo nutraukimą yra įmanomas gan retais atvejais. Pavyzdžiui, psichinės prievartos vartojimas prieš nėščią moterį ar jos artimuosius, taip priverčiant ją darytis abortą, kuris neatitiktų Baudžiamojo kodekso 142 straipsnyje įtvirtintų neteisėto aborto sąlygų, neužtrauktų baudžiamosios atsakomybės pagal Baudžiamojo kodekso 143 straipsnį „privertimas darytis neteisėtą abortą“. Tai reiškia, kad privertimas darytis abortą netraktuojamas kaip savarankiškas aborto neteisėtumo požymis. Tačiau 148 Baudžiamojo kodekso straipsnis, kurį siūloma[39] taikyti šioje situacijoje, yra orientuotas ne į žmogaus gyvybės ir sveikatos apsaugą, o į žmogaus laisvės apsaugą. Kartu pažymėtina, kad šiuo atžvilgiu Baudžiamojo kodekso 142 ir 143 straipsnių vieta Baudžiamojo kodekso sistemoje nėra optimali – straipsniai įtvirtinti XIX skyriuje „Nusikaltimai, pavojingi žmogaus sveikatai ir gyvybei“, o ne XVII skyriuje „Nusikaltimai žmogaus gyvybei“. Taigi, šiais straipsniais iš esmės saugoma ne negimusio žmogaus gyvybė, o tik motinos gyvybė ir sveikata, kuri gali būti pažeista atliekant nėštumo nutraukimo operaciją. Todėl galima kelti klausimą, ar toks reguliavimas, kai negimusio žmogaus

[36] „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas“, *Valstybės žinios* 89-2741 (2000). Suvestinė redakcija nuo 2023-06-01 iki 2023-06-30, 142 str., 143 str.

[37] Kitokia nuomonė – žr. Inga Daukšaitė, „Teisėto aborto sąvoka pagal Lietuvos teisės aktus“, *Teisė* 81 (2011), 69.

[38] Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas, 1 str.

[39] Lietuvos Respublikos Seimo Teisės departamento 2020 m. vasario 24 d. išvada dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 143 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIIIP-4502, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/beaa706056e211eaac56f6e40072e018?jfwid=-eb3wa10yh.

gyvybė iki pat gimdymo pradžios jokiais atvejais nėra tiesiogiai saugoma minėtų Baudžiamojo kodekso straipsnių, dera[40] su šiame straipsnyje aptarta konstitucine doktrina.

Mokslo doktrinoje sutinkama nuomonė, kad, pagal 142 str. 1 d., jeigu nėštumo nutraukimas atliekamas sveikatos priežiūros įstaigoje, „gydytojui, turinčiam teisę daryti aborto operacijas, nėštumą nutraukus medicinos praktikoje netaikomu (neįteisintu) nėštumo nutraukimo būdu, jo padaryta veika negali būti kvalifikuojama pagal BK 142 str. 1 d., nes gydytojas tokiu atveju „nutraukia nėštumą", o ne „padaro abortą"[41]. Su tokia nuomone sutikti visiškai negalima. Pažymėtina, kad toks samprotavimas per daug sureikšmina Baudžiamajame kodekse vartojamų žodžių „nutraukti nėštumą" ir „padaryti abortą" skirtumą. Atrodo, kad BK 142 straipsnis tarsi lemia, jog neteisėtą abortą gali atlikti tik gydytojas arba sveikatos priežiūros specialistas ir tik sveikatos priežiūros įstaigoje, o asmuo, kuris neturi teisės daryti aborto operaciją, gali nutraukti nėštumą įvairiais būdais ir skirtingose vietose. Vis dėlto svarbu pabrėžti, kad BK 142 straipsnio pavadinimas „Neteisėtas abortas" apima ir specialių žinių reikalaujančius, ir alternatyvius nėštumo nutraukimo būdus, už kurių neteisėtą panaudojimą yra numatyta baudžiamoji atsakomybė. Žvelgiant į itin negausią su šiuo klausimu susijusią teismų praktiką, galima matyti, kad abortas iš esmės apima nėštumo nutraukimo sąvoką ir gali būti padaromas naudojant įvairius metodus, ne tik atliekant operaciją[42]. Kita vertus, galima pritarti, kad BK 142 straipsnis tiesiogiai numato itin ribotą spektrą aplinkybių, kurios galėtų lemti gydytojo akušerio ginekologo patraukimą baudžiamojon atsakomybėn už neteisėtą abortą.

Įsigaliojus sveikatos apsaugos ministro įsakymui „Dėl nėštumo nutraukimo paslaugų organizavimo ir teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo" ir į nėštumo nutraukimo praktiką įvedus naują medikamentinį nėštumo nutraukimo būdą, problemų, susijusių su aptartomis Baudžiamojo kodekso nuostatomis ir jų taikymu, apimtis dar labiau išsiplėtė. Šiuo metu galima kelti klausimą, kaip medikamentinio aborto procedūra, kurios metu pati nėščioji turi išgerti medikamentų derinį, dera su BK 142 str. 1 d., kurioje numatoma, kad baudžiamas yra gydytojas, turintis teisę daryti aborto operacijas, padaręs abortą pacientės prašymu, jeigu buvo kontraindikacijų *arba tai padaryta ne sveikatos priežiūros įstaigoje*. Nėštumo nutraukimo paslaugų organizavimo ir teikimo tvarkos apraše (toliau – Tvarkoje) nustatyta, kad nėštumo nutraukimą atlieka būtent gydytojas akušeris ginekologas[43], taip pat yra nurodyta, kad ši paslauga teikiama sveikatos priežiūros įstaigoje. Būtina pažymėti, kad pagal nustatytą tvarką

[40] Galiausiai ir pats Baudžiamasis kodeksas šiuo aspektu nėra visiškai nuoseklus, nes Baudžiamojo kodekso 35 str. tarsi įgyvendina Konstitucijos 21 str. ir numato draudimą atlikti mokslinius tyrimus su žmogumi iki gimimo (nėščios moters vaisiumi), bet palieka plačią išimtį – „išskyrus įstatymų numatytus atvejus".

[41] Inga Daukšaitė, *Baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą abortą ir privertimą jį darytis* (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2013), 154–155.

[42] Visagino miesto apylinkės teismo 2005 m. spalio 10 d. nuosprendis b. b. Nr. 1-64-545/2005.

[43] LR SAM įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos 1994 m. sausio 28 d. įsakymo Nr. 50 „Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos" pakeitimo", Nr. 17015, 7.1 ir 30.

sveikatos priežiūros įstaigoje nevyksta jokie tiesiogiai nėštumo nutraukimą sukeliantys veiksmai, o tik pasirašomas informuotas paciento sutikimas[44], išrašomas receptas vaistiniam preparatui įsigyti bei suteikiama informacija, kaip ir kada jį vartoti[45]. Taigi matyti, kad aborto ir vadinamojo vaistinio nėštumo nutraukimo procedūros sampratos Baudžiamajame kodekse ir Nėštumo nutraukimo paslaugų organizavimo ir teikimo tvarkos apraše nesutampa. Ypač svarbu atkreipti dėmesį, kad medikamentiniu aborto metodu, pagal moters prašymą, gali būti nutraukiamas nėštumas iki 9 savaičių trukmės[46], bet tinkamas gydytojo išrašyto preparato vartojimas pagal nustatytas taisykles yra pačios pacientės ar jos atstovo[47] žinioje. Ji arba jos teisėtas atstovas turėtų pasirinkti ir tinkamą šio preparato vartojimo laiką, ir vietą, ir būdą. Vis dėlto hipotetiškai įmanoma situacija, kai dėl įvairių aplinkybių yra praleidžiamas aptariamoje Tvarkoje nurodytas 9 savaičių nėštumo terminas, atsiranda kitų kontraindikacijų, bet nėštumas vis tiek nutraukiamas. Tada gali kilti klausimas dėl BK 142 str. 3 d. taikymo, kurioje numatoma, kad laisvės atėmimu iki ketverių metų yra baudžiamas tas, kuris *neturėdamas teisės daryti aborto operacijų* nutraukė nėštumą pačios moters prašymu. Taigi kyla klausimas, kas šioje situacijoje būtų laikomas atlikusiu nėštumo nutraukimą – gydytojas akušeris ginekologas, pacientė ar, kai kuriais atvejais, jos atstovas? Kartu paminėtina, kad dėl reikšmingo laiko tarpo, kuris gali susiformuoti procedūros metu nuo recepto išrašymo, preparato įsigijimo ir medikamento suvartojimo, gali iš esmės pasikeisti pacientės valia – ji gali persigalvoti ir nebenorėti nutraukti nėštumą. Atskleidusi pasikeitusią savo valią kitiems asmenims, pacientė gali patirti spaudimą atlikti abortą, o tai gali paskatinti nutraukti nėštumą ir galimai po nustatyto termino. Čia svarbu pabrėžti, kad moteris, pati nutraukusi savo nėštumą, niekada neatsako baudžiamąja tvarka – net ir tais atvejais, kai kalbama apie neteisėtą abortą, kai nėščioji prašo atlikti neteisėtą abortą, kursto jo atlikimą ar jį organizuoja[48]. Toks reikšmingą spragą paliekantis Baudžiamojo kodekso reguliavimas Lietuvoje kelia abejonių[49], ypač tuo aspektu, kad abortą atliekanti motina neatsako baudžiamąja tvarka net ir tuo atveju, kai nėštumas nutraukiamas itin vėlyvoje stadijoje.

Taigi galima konstatuoti, kad čia aptartos galiojančios Baudžiamojo kodekso nuostatos, numatančios atsakomybę už neteisėtą abortą ar privertimą darytis neteisėtą abortą, visiškai negina negimusio nepilnamečio vaiko teisės į gyvybę, nedera su kitu

[44] LR SAM įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos...“, 27.

[45] Ibid., 28: „Gydytojas akušeris ginekologas išrašo receptą vaistiniam preparatui ir suteikia informaciją, kaip ir kada jį vartoti, kokios nepageidaujamos reakcijos gali pasireikšti, ką daryti joms pasireiškus, kitą svarbią informaciją saugiam vaistinio preparato vartojimui užtikrinti“.

[46] Ibid., 3.1.1: „vaistinio nėštumo nutraukimo paslauga teikiama pacientei iki 9 nėštumo savaičių (8 sav. ir 6 d.)“.

[47] Moters organizmo fiziologinis nebrandumas iki 14 m. imtinai yra laikomas viena iš būklių, dėl kurių gali būti nutrauktas nėštumas. Ibid., 1 priedas.

[48] Juozapas Zbignevas Nocius, „142 straipsnis. Neteisėtas abortas“, in *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras*: *specialioji dalis (99–212 straipsniai)*, sud. Jonas Prapiestis (Vilnius: Registrų centras, 2009), 149.

[49] Inga Daukšaitė, „Nėščioji neteisėto aborto sudėtyje“, *Teisė* 79 (2011), 69.

įstatyminiu reguliavimu, ginančiu vaiko teises, ir todėl kelia abejonių dėl jų dermės su Konstitucijos 19 straipsnyje įtvirtintu ir Konstitucinio Teismo doktrinoje išdėstytu absoliučios prigimtinės žmogaus teisės į gyvybę apsaugos imperatyvu.

Bažnyčios kanonų teisės normos ir žmogaus gyvybės apsauga

Aptarus nėštumo nutraukimo praktikos reguliavimą Lietuvoje, svarbu atskleisti ir tam tikras kanonines nuostatas, kurios susijusios su žmogaus teisės į gyvybę apsauga[50].

Svarbu pabrėžti, kad Konstitucija pripažįsta, jog bažnyčių ir religinių organizacijų teisės normos, taip pat ir Katalikų Bažnyčios kanonai, yra reikšmingi ne tik jos nariams – šios teisės nuostatos ir religinės normos taip pat svarbios visuomenės gyvenime. Atsižvelgiant į Konstituciją, neabejotina, kad tradicinė Lietuvoje Katalikų Bažnyčia turi teisę savarankiškai tvarkytis pagal savo kanonus (Konstitucijos 43 str. 4 d.), bet neretai net mokslo doktrinoje nepakankamai išryškinamos viešosios reikšmės turinčios kanoninės nuostatos, kurios tam tikrais atvejais pripažįstamos ir valstybės[51]. Taigi svarbu atkreipti dėmesį, kad Konstitucija pripažįsta kai kurių religinių normų reikšmę socialinių ir teisinių normų sistemoje, kurioje ginama žmogaus teisė į gyvybę. Konstitucinėje jurisprudencijoje pabrėžiama, kad „teisinis reguliavimas kartu su moralės, religijų ir kitomis socialinėmis normomis, pirmiausia skirtas saugoti žmogaus teisei į gyvybę“[52].

Antai RKB Kanonų teisės kodekse šiam dalykui skirtas atskiras VI skyrius „Nusikaltimai prieš žmogaus gyvybę, orumą ir laisvę“[53]. 1397 kanono 1 paragrafas numato, kad „tas, kas nužudė žmogų arba kas prievarta ar apgaule pagrobė, įkalino, suluošino ar sunkiai sužalojo asmenį, pagal nusikaltimo sunkumą turi būti baudžiamas bausmėmis, nurodytomis 1336 kanone. Jei nužudomas vienas iš asmenų, minimų 1370 kanone (Romos Popiežius, vyskupas ir kt. – aut. past.), nusikaltėlis baudžiamas ten pat nurodytomis bausmėmis, taip pat ir šio kanono 3 paragrafe“[54]. Taigi, prieš aptariant numatytas sankcijas, galima teigti, kad, skirtingai nuo LR Baudžiamojo kodekso nuostatų, Katalikų Bažnyčios kanonų teisės kodekso 1397 kanonas jungia tris valstybės ir Bažnyčios saugomus gėrius: žmogaus gyvybę, orumą ir laisvę.

Pagal 1397 kanono 1 dalį numatytos įvairios bausmės, kurios, atsižvelgiant į nusikaltimo rimtumą, gali būti skiriamos įvykdžius konkretų nusikaltimą. Šios bausmės apima įsakymus ar draudimus, pavyzdžiui, apsistoti konkrečioje vietoje ar teritorijoje, draudimus atlikti tam tikras pareigas arba net pašalinimą iš dvasininkų luomo. Taigi,

[50] Pažymėtina, kad šioje straipsnio dalyje plačiau nenagrinėjamas nusikaltimo kaip nuodėmės aspektas, kuris Bažnyčios teisėje yra itin susijęs su baudžiamosios kanonų teisės nuostatomis.

[51] Pavyzdžiui, kanoninės santuokos sudarymas yra pripažįstamas valstybės pagal Konstitucijos 38 str. 4 d.

[52] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas.

[53] *Nuovo Libro VI del Codice di Diritto Canonico*. *Book VI, Penal sanctions in the Churc* (2021 06 01), 1397, kan. § 1, https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2021/06/01/0348/00750.html#in.

[54] Ibid.

galima konstatuoti, kad dauguma numatytų bausmių pirmiausia aktualios dvasininkams, nors Bažnyčia sau pripažįsta prigimtinę ir savą teisę skirti baudžiamąsias sankcijas visiems nusikaltusiems tikintiesiems[55].

Pabrėžtina, kad Kanonų teisės kodeksas, išskirdamas nusikaltimo rūšį žmogaus gyvybei, nedubliuoja pasaulietinės civilinės valdžios teisės ir pareigos bausti už nusikaltimus, nors siekia atkurti teisingumą, pataisyti nusikaltėlį ir atitaisyti skandalą[56]. Kanonų teisės kodeksas įtvirtina atskirą ir su valstybiniu baudžiamuoju persekiojimu tiesiogiai nesusijusią bažnytinės teisinės atsakomybės rūšį. Bažnyčia ir valstybė šiuo atveju vykdo skirtingas teisines procedūras, nors tiriant kai kuriuos nusikaltimus galimas ir jų bendradarbiavimas. Tirdama nusikaltimus Bažnyčia vykdo savo procedūras, bet jose remiasi ir pasaulietinės valdžios nusikaltimų tyrimų duomenimis. Kaip tinkami kaltumo įrodymai bažnytinio teismo proceso metu būna pasitelkiami pasaulietinės valdžios teismų sprendimai. Čia pagrįstai galėtų iškilti dvigubo nubaudimo klausimas. Atsakant į jį, būtina akcentuoti, kad bažnytinė bausmė nėra orientuota į teisingumo vykdymą, kaip tai suprantama valstybėje atliekamo baudžiamojo persekiojimo ir teismo proceso prasme. Bažnytinės bausmės sukelia pasekmes asmeniui religinės bendruomenės viduje arba užtraukia atskyrimą nuo religinės bendruomenės. Taigi, valstybės teisės požiūriu, toks nubaudimas yra socialinio visuomeninio pobūdžio, jam įgyvendinti nenaudojama valstybės prievarta. Kita vertus, jeigu Bažnyčia kreipiasi į teisėsaugos institucijas dėl su bažnytine bausme susijusio Bažnyčios ar kitos religinės organizacijos teisių ir teisėtų interesų pažeidimo, valstybės prievarta gali būti naudojama. Pavyzdžiui, jeigu asmuo, dėl padaryto nusikaltimo nušalintas iš pareigų, neperduoda jam patikėto nekilnojamojo ar kitokio turto, dokumentų arba negrąžina kitos Bažnyčiai ar religinei organizacijai priklausančios nuosavybės, ja ir toliau naudojasi nepaisydamas teisėtos vyresnybės sprendimo. Tokiu atveju valstybės teisės kontekste kalbama ne apie bažnytinės bausmės įgyvendinimą, bet apie naujos nusikalstamos veikos tyrimą ir galimą užkardymą bei Bažnyčios ar kitų religinių organizacijų teisių ir teisėtų interesų gynimą.

Kanonų teisės kodekso 1397 kanono 2 paragrafas atskirai nurodo aborto nusikaltimą. Vertinant lingvistiškai, šis kanonas įtvirtina materialią nusikaltimo sudėtį. „Tas, kuris daro abortą, užsitraukia ekskomuniką *latae sententiae*[57], abortui įvykus.“[58] Taigi, pasikėsinimas atlikti abortą, kai neatsirado materialių padarinių, t. y. nėštumas nebuvo nutrauktas ir žmogaus gyvybė nebuvo atimta, pagal šį kanoną sukelti teisinių pasekmių negali ir dėl to neužtraukia automatinės ekskomunikos[59]. Taip pat reikia atkreipti

[55] *Nuovo Libro VI del Codice...*, 1311, kan. § 1.

[56] Ibid., 1311 kan. § 2.

[57] *Latae sententiae* yra būdas, kuriuo Katalikų Bažnyčioje paskiriama kanoninė bausmė. Bausmė *latae sententiae* yra paskiriama *ipso facto*, t. y. automatiškai, o bausmė *ferendae sententiae* paskiriama atskiru nutarimu.

[58] *Nuovo Libro VI del Codice...*, 1397, kan. § 2.

[59] John P. Beal, James A. Coriden et. al., *New commentary on the Code of Canon Law* (Paulist Press, 2000), 76.

dėmesį, kad straipsnio konstrukcijoje minimas *tas* nereiškia, kad už tą patį nusikaltimą yra automatiškai baudžiamas tik vienas žmogus[60]. Todėl galima manyti, kad tiksliau šio bažnytinio nusikaltimo sudėtį atspindėtų žodis *kiekvienas*. Pažymėtina, kad šiuo nusikaltimu nusikalsta ir motina, jeigu abortas nebuvo atliktas prieš jos valią.

Taigi, už 1397 kanone aprašytas veikas numatytos griežčiausios bažnytinės bausmės. Ypač išskirtinas aborto nusikaltimas. Už atliktą abortą, kuris reiškia negimusio žmogaus nužudymą[61], gali būti taikoma automatinė ekskomunika. Vis dėlto reikia paminėti, kad Kanonų teisės kodeksas taip pat numato ir įvairias išlygas, kurios gali lemti tai, kad automatinė ekskomunika nebus pritaikyta. 1323 kan. numato požymius asmenų, kurie niekada neužsitraukia kanoninės bausmės, o lengvinančios aplinkybės, galinčios nulemti bausmės pašalinimą, išdėstytos 1324 kan. 1 paragrafe. Šių kanonų nuostatos iš dalies sutampa (pvz., įstatymo ir sankcijos nežinojimas ar nesupratimas, asmens amžius mažesnis nei 16 m., asmuo patyrė baimę ar spaudimą ir kt.). Tačiau būtų klaidinga teigti, jog šie kanonai taip sušvelnina 1397 kanono 2 paragrafo taikymą, kad jis tampa praktiškai nenaudingas ar tik deklaratyvus. Todėl manytina, kad numatytos išimtys visiškai aktualizuojasi tik tais atvejais, kai konkreti situacija ištiriama Bažnyčioje, pavyzdžiui, nusižengęs asmuo atlieka išpažintį. Čia reikia paminėti, kad popiežius Pranciškus jubiliejinių Gailestingumo metų proga suteikė ir vėliau neribotam laikui pratęsė teisę kiekvienam kunigui išpažinties metu atleisti aborto nuodėmę ir taip panaikinti automatiškai paskirtą bausmę[62].

Reikia pažymėti, kad Kanonų teisės kodeksas nedaro skirtumo tarp teisėto ir neteisėto aborto. Kanonų teisės požiūriu, teisėto aborto sąvoka neegzistuoja. Taigi katalikas, įvykdęs nusikaltimą, minimą 1397 kanono 2 paragrafe, nors ir nėra persekiojamas pagal Baudžiamąjį kodeksą, vis tiek gali būti automatiškai nubaudžiamas pagal Kanonų teisės kodeksą dėl paties dalyvavimo nužudant negimusį žmogų fakto, jeigu nėra minėtų 1324 kanono 3 paragrafe numatytų aplinkybių. Kartu galima paminėti, kad pagal 1329 kanono 2 paragrafą „bausmę *latae sententiae* už nusikaltimą užsitraukia įstatyme ar įsakyme nepaminėti bendrininkai, jei be jų veiksmų nusikaltimas nebūtų buvęs padarytas ir bausmė būtų tokio pobūdžio, kad galėtų būti jiems pritaikyta; kitu atveju gali būti baudžiami bausmėmis *ferendae sententiae*“. Tai ypač svarbu aborto atveju, nes atliekant abortą paprastai veikia ir daugelis kitų asmenų, kurių prisidėjimo

[60] Žydrūnas Kulpys, „Abortion: sin or crime?“, *Soter* 16 (44) (2005), 21.

[61] Įvairūs Katalikų Bažnyčios dokumentai nedviprasmiškai pripažįsta, kad žmogiška būtybė turi būti gerbiama ir laikoma žmogumi nuo apvaisinimo momento, pvz., „Žmogus turi būti gerbiamas ir traktuojamas kaip asmuo nuo pradėjimo momento, todėl nuo to paties momento turi būti pripažįstamos jo, kaip asmens, teisės, tarp kurių pirmiausia yra neliečiama kiekvieno nekalto žmogaus teisė į gyvybę“. Congregation of the Doctrine of the Faith, „Instruction on Respect for Human Life In its Origin and the Dignity of Procreation: Replies to Certain Questions of the Day *Donum Vitae*“, *vatican.va,* paskelbta 1987 m. vasario 22 d. https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19870222_respect-for-human-life_en.html.

[62] Apostolic letter „Misericordia et misera“, *vatican.va*, 12, paskelbta 2016 m. lapkričio 20 d., https://www.vatican.va/content/francesco/en/apost_letters/documents/papa-francesco-lettera-ap_20161120_misericordia-et-misera.html.

prie aborto nusikaltimo laipsnis yra skirtingas. Ši norma taip pat kompensuoja Kanonų teisės kodekse tiesiogiai neįvardytą nusikalstamą veiką – privertimą darytis abortą. Šiame kontekste svarbu paminėti, kad čia aktualus ir tikinčių Seimo narių bei kitų valstybės institucijų vadovų, kurie prisideda prie aborto, kanoninės atsakomybės klausimas. Galima manyti, kad kanoninė atsakomybė tam tikra apimtimi gali būti taikoma ir tiems katalikams Seimo nariams, kurie viešai palaiko ir (ar) balsuoja už įstatymų projektus, įtvirtinančius teisinį reguliavimą ir sudarančius prielaidas bei paskatinančius konkretų abortą[63]. Čia galima paminėti, kad 2021 m. buvo atliktas Kanonų teisės kodekso VI knygos pakeitimas ir anksčiau galiojęs 1398 kanono turinys buvo perkeltas į 1397 kanono 2 paragrafą. Po pakeitimo angliško vertimo versijoje buvo tarsi išryškinti žodžiai *who actually procures* (liet. „kuris iš tikrųjų daro“), kurie gali sudaryti prielaidas manyti, jog pagal šį paragrafą baudžiami tik tiesiogiai su konkrečiu aborto padarymu susiję asmenys. Vis dėlto svarbu atkreipti dėmesį, kad 1397 kanono 2 paragrafo lotyniškas tekstas yra identiškas buvusiam 1398 kanone[64], o angliškas teksto vertimas nėra lemiantis faktorius taip interpretuoti aptariamo kanono turinį.

Be to, reikia atkreipti dėmesį, kad automatinė bausmė už aborto padarymą ar prisidėjimą prie aborto yra ypač aktuali tais atvejais, kai nusikaltimas nėra išaiškinamas, bet pats kaltinamasis žino apie jam automatiškai paskirtą bausmę. Tokia būtinybė aktualizuojasi įvairiais atvejais, taip pat ir dėl įvairių sektų praktikuojamo ritualinio aborto, kuris atitinka ir pratęsia šiuolaikinėje civilizacijoje nepriimtiną ir beveik visur uždraustą religinę praktiką – ritualinį žmonių aukojimą. Tokiomis praktikomis užsiimantys asmenys naudojasi pasaulietinių įstatymų spragomis ir išvengia baudžiamojo persekiojimo. Šiuo požiūriu bažnytinė bausmė dvasiniame ir bažnytinio įstatymo lygmenyje pasiekia kiekvieną, kuris iš tikrųjų yra kaltas dėl šio bažnytinio nusikaltimo, atitinkančio sunkios nuodėmės sampratą. Tai praktiškai reiškiasi tuo, kad asmuo negali teisėtai priimti ir administruoti sakramentų, eiti bažnytinių pareigų, priimti šventimų ir t. t.[65] Svarbu pabrėžti, kad tokia bausmė yra pati griežčiausia ir iš esmės reiškia tikinčiojo fizinį ir dvasinį atskyrimą nuo Bažnyčios bendruomenės, net jeigu išoriškai nėra matomi šio atsiskyrimo ženklai. Taip pat svarbu paminėti, kad ekskomunika negali ir nepanaikina suteikto Krikšto sakramento, todėl šios bausmės taikymas yra skirtas paskatinti nusižengusį asmenį pasitaisyti ir daugiau nebekartoti padaryto nusikaltimo.

Daugelis žmonių, ypač tikinčiųjų, laikosi įstatymų ne dėl to, kad nusižengę jie gali patirti Baudžiamajame kodekse nustatytas pasekmes, bet dėl jiems įprasto savanoriško socialaus elgesio, kuris grindžiamas visuomenės suformuota sąžine, dorove ir morale.

[63] Sprendžiant dėl katalikų politikų viešos laikysenos abortų klausimu, reikia prisiminti 750, 751 ir 1364 kanonus, kurie lemia, kad *latae sententiae* užsitraukia asmenys, kurie po Krikšto neigia ar atkakliai abejoja privalomomis katalikų tikėjimo tiesomis. Turint omenyje, kad abortas yra laikomas ir nusikaltimu pagal Kanonų teisės kodeksą, ir sunkia nuodėme, tokios praktikos moralinis pateisinimas ar kitoks viešas palaikymas laikytinas eretišku.

[64] *Kanonų teisės kodeksas* (Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2012), 709.

[65] *Nuovo Libro VI del Codice*..., kan. 1331; *Kanonų teisės kodeksas* (Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2012), kan. 1041, 4º; kan. 1044.

Todėl religinės nuostatos, taip pat ir numatytos religinio pobūdžio bausmės, kartu su doroviniu ir religiniu auklėjimu gali būti laikomos pakankamai efektyviomis saugant prigimtinę žmogaus teisę į gyvybę – ypač tuo aspektu, kad, skirtingai nuo pasaulietinių įstatymų, kai kurių bažnytinių bausmių, tarp jų ir už atliktą abortą, paskyrimas gali būti ir automatinis. Žinoma, šios bausmės prevencinis užkardomasis poveikis tiesiogiai koreliuoja su tuo, kaip giliai tikinti yra visuomenė, kokį vaidmenį formuojant visuomenės dorovės nuostatas konkrečiu istoriniu laikotarpiu užima Bažnyčia.

Išvados

Lietuvos Respublikos Konstitucija neįtvirtina teisės į abortą ir nėštumo nutraukimą, o konstitucinių nuostatų ir aktualios konstitucinės doktrinos analizė neleidžia manyti, kad įsitvirtinusi nėštumo nutraukimo reglamentavimo (išimtinai poįstatyminiais teisės aktais) praktika Lietuvoje, kai konstitucinėje doktrinoje išryškinta pareiga įstatymų leidėjui saugoti absoliučią žmogaus teisę į gyvybę ir tik įstatymais nustatyti reguliavimą, susijusį su žmogaus teisių ir laisvių turinio apibrėžimu ar jų įgyvendinimo garantijų įtvirtinimu, atitinka Konstituciją formos ir turinio požiūriu.

Konstitucijos eksplicitinių ir implicitinių nuostatų analizė rodo, kad pagal Konstituciją saugoma ir nepilnamečio vaiko sveikata bei gyvybė iki gimimo. Šią apsaugą išreiškia dar iki gimdymo taikomos specialios konstitucinės garantijos nepilnamečiam vaikui, jo motinai ir šeimai. Manytina, kad prigimtinė ir konstitucinė nepilnamečio vaiko teisės į gyvybę apsaugos pradžia iki gimimo *inter alia* sietina su vaisingu jo tėvų teisės į seksualinio apsisprendimo laisvę realizavimu, kurio tiesioginė pasekmė yra naujo žmogaus (vaiko) gyvybė, pradėtojo asmens individualių žmogiškosios esybės savybių susiformavimu ir priklausymu žmonių bendrijai.

Nėštumo nutraukimo praktiką Lietuvoje reglamentuoja vien sveikatos apsaugos ministro įsakymas, kuriame nuo 2023 m. sausio 1 d., įsigaliojus naujai įsakymo redakcijai, papildomai minimas vadinamojo vaistinio nėštumo nutraukimo metodas. Sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl nėštumo nutraukimo paslaugų organizavimo ir teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ klaidinančiai ir nepagrįstai savo įstatyminiu pagrindu laiko Sveikatos priežiūros įstaigų įstatymo 9 str. 3 d., kuri, ypač atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija nenumato deleguojamos įstatymų leidybos, neatitinka tokiam teisėtam pagrindui privalomai taikytinų reikalavimų, yra abstrakti, techninio pobūdžio ir niekaip nesusijusi su nėštumo nutraukimu.

Galiojantis Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, įtvirtindamas baudžiamąją atsakomybę už neteisėtą abortą ir privertimą darytis neteisėtą abortą, saugo tik motinos sveikatą ir gyvybę, o nepilnamečio vaiko gyvybės iki gimimo (gimdymo pradžios) nelaiko saugomu objektu. Tokiu būdu, nesant jokio kito įstatyminio reguliavimo, kuriuo galėtų būti įtvirtintos teisėto aborto sąlygos, tarsi sudaromos prielaidos

poįstatyminiam aktui faktiškai lemti įvairias su baudžiamuoju persekiojimu už neteisėtą abortą susijusias sąlygas, taip pat ir terminą, iki kelintos nėštumo savaitės abortas Lietuvoje laikomas teisėtu.

Konstitucinėje doktrinoje išryškinta religinių normų vieta prigimtinės žmogaus teisės į gyvybės apsaugą sistemoje yra vienas iš valstybės ir Bažnyčios bendradarbiavimo pagrindų užtikrinant žmogaus teisę į gyvybę. Religijų normos, tarp jų ir Romos Katalikų Bažnyčios kanonų teisės normos, ginančios žmogaus teisę į gyvybę nuo pradėjimo iki mirties, tarnauja kaip papildoma bažnytinės atsakomybės rūšis, apimanti atskirą spektrą bausmių ir platesnį teisinės atsakomybės taikymą nei numato Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. Abramavičius, Armanas. „Ultra vires doktrina Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje“. *Konstitucinė jurisprudencija* 3 (2007): 323–330.
2. Apostolic letter „Misericordia et misera“. *Vatican.va*, 12. Paskelbta 2016 m. lapkričio 20 d. https://www.vatican.va/content/francesco/en/apost_letters/documents/papa-francesco-lettera-ap_20161120_misericordia-et-misera.html.
3. Beal, John P., James A. Coriden et. al. *New commentary on the Code of Canon Law*. Paulist Press, 2000.
4. Congregation of the Doctrine of the Faith. „Instruction on Respect for Human Life In its Origin and the Dignity of Procreation: Replies to Certain Questions of the Day *Donum Vitae*“. *Vatican va*. Paskelbta 1987 m. vasario 22 d. https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19870222_respect-for-human-life_en.html.
5. Čaikovski, Andžej ir Inga Žukovaitė. „Neteisėto aborto kriminalizavimas Lietuvoje ir Europos valstybėse“. *Teisė* 75 (2010): 21–34.
6. Daukšaitė, Inga. *Baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą abortą ir privertimą jį darytis*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2013.
7. ——. „Teisėto aborto sąvoka pagal Lietuvos teisės aktus“. *Teisė* 81 (2011): 60–72.
8. ——. „Nėščioji neteisėto aborto sudėtyje“. *Teisė* 79 (2011): 65–75.
9. Gillette, Justin. „Pregnant and Prejudiced: The Constitutionality of Sex-and Race-Selective Abortion Restrictions“. *Washington Law Review* 88, No. 2 (2013): 682.
10. Jacobs, Steven Andrew. „The Scientific Consensus on When a Human's Life Begins“. *Issues in law & medicine* 36 (2) (2021): 228–230.
11. Jurėnienė, Virginija ir Giedrė Purvaneckienė. „Už ar prieš abortus – kokiomis nuostatomis vadovaujamės XXI amžiuje?“ *Vilniaus universitetas*. Paskelbta 2023 m. balandžio 21 d. https://naujienos.vu.lt/spectrum-uz-ar-pries-abortus-kokiomis-nuostatomis-vadovaujames-xxi-amziuje/.
12. *Kanonų teisės kodeksas*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2012.
13. Kulpys, Žydrūnas. „Abortion: sin or crime?“ *Soter* 16 (44) (2005): 17–24.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. vasario 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-942/2021.
15. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (suvestinė redakcija nuo 2023-06-01 iki 2023-06-30). *Valstybės žinios* 89-2741 (2000).
16. Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios* 102-2317 (1996).

17. Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios* 66-1572 (1996).
18. Lietuvos Respublikos vaiko gimimo momento nustatymo įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios* 43-1602 (2002).
19. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios* 33-807 (1996).
20. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios* 33-1014 (1992).
21. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios* 114-2644 (1996).
22. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios* 109-3004 (1998).
23. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios* 38-1236 (2004).
24. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios* 181-6708 (2004).
25. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. kovo 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios* 25-1222 (2013).
26. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios* 52-2604 (2013).
27. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo. 2019 m. lapkričio 8 d. nutarimas. *TAR*, 2019-11-08, Nr. 17963.
28. LR SAM įsakymas „Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos". 1994 m. sausio 28 d., Nr. 50. *Valstybės žinios* 18-299 (1994).
29. LR SAM įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos 1994 m. sausio 28 d. įsakymo Nr. 50 „Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos" pakeitimo". TAR, 2022-08-12, Nr. 17015.
30. Lietuvos Respublikos Seimo Teisės departamento 2020 m. vasario 24 d. išvada dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 143 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIIIP-4502. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/beaa706056e211eaac56f6e40072e018?jfwid=-eb3wa10yh.
31. Maceina, Antanas. *Asmuo ir istorija.* Münsteris, 1980. https://maceina.lt/html/asmuoiristorija.html.
32. Narbekovas, Andrius, Birutė Obelenienė, Jonas Juškevičius et al., *Medicina, etika ir teisė apie žmogų iki gimimo*. Mokslinė monografija. Kaunas: VDU, 2012.
33. Nocius, Juozapas Zbignevas. „142 straipsnis. Neteisėtas abortas". In *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras: specialioji dalis (99–212 straipsniai)*. Sud. Jonas Prapiestis. Vilnius: Registrų centras, 2009.
34. *Nuovo Libro VI del Codice di Diritto Canonico. Book VI, Penal sanctions in the Church* (2021 06 01). https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2021/06/01/0348/00750.html#in.
35. Serapinas, Danielius. „Embriono genetika ir raida". In *Medicina, etika ir teisė apie žmogų iki gimimo*. Kaunas: VDU, 2012.
36. Visagino miesto apylinkės teismo 2005 m. spalio 10 d. nuosprendis b. b. Nr. 1-64-545/2005.
37. Warren, Rachel. „Pro [Whose?] Choice: How the Growing Recognition of a Fetus' Right to Life Takes the Constitutionality out of Roe". *Chapman Law Review* 13 (1) (2009): 234–237.

Gauta: 2023 06 19
Parengta: 2023 09 22

Vytis TURONIS

PROBLEMS OF PROTECTION OF THE HUMAN RIGHT TO LIFE IN LITHUANIA: CONSTITUTIONAL AND CANONICAL PERSPECTIVES

S u m m a r y

This article analyses the guarantees of the human right to the protection of life from the perspectives of the constitutional law of the Republic of Lithuania and the canon law of the Roman Catholic Church. The main focus of the study is on the issue of the protection of the right to life of the unborn. The article concludes that the Order of the Minister of Health of 12 August 2022 "On the amendment of the Order of the Ministry of Health of the Republic of Lithuania of 28 January 1994 No. 50 *On the procedure for the performance of termination of pregnancy surgery*" does not have a proper legal basis, and the norms of the Criminal Code providing for liability for illegal abortion do not actually protect the life of the unborn human. The study further reveals why such a regulation cannot be considered to be in line with the Constitution and constitutional doctrine, which provides binding conditions for the legislator and state institutions to regulate the legal protection of human life. The article also points out that canon law establishes an additional type of liability for killing a human being, *inter alia*, an unborn human being, which is classified in constitutional doctrine under the group of religious norms that protect the human right to life.

KEYWORDS: abortion, termination of pregnancy, capital punishment, constitutional protection of the right to life.

Vytis TURONIS – Vilniaus universiteto Teisės fakulteto doktorantas. Pagrindinės mokslinių interesų sritys – konstitucinė teisė, teisės teorija, prigimtinė teisė, bažnyčios ir valstybės teisiniai santykiai, teisės ir religijos sąveika. El. paštas vytis.turonis@gmail.com.

Vytis TURONIS – PhD candidate at the Faculty of Law, Vilnius University, Lithuania. Main areas of scientific interest are constitutional law, legal theory, natural law, legal relations between the church and state, and interaction between law and religion. E-mail vytis.turonis@gmail.com